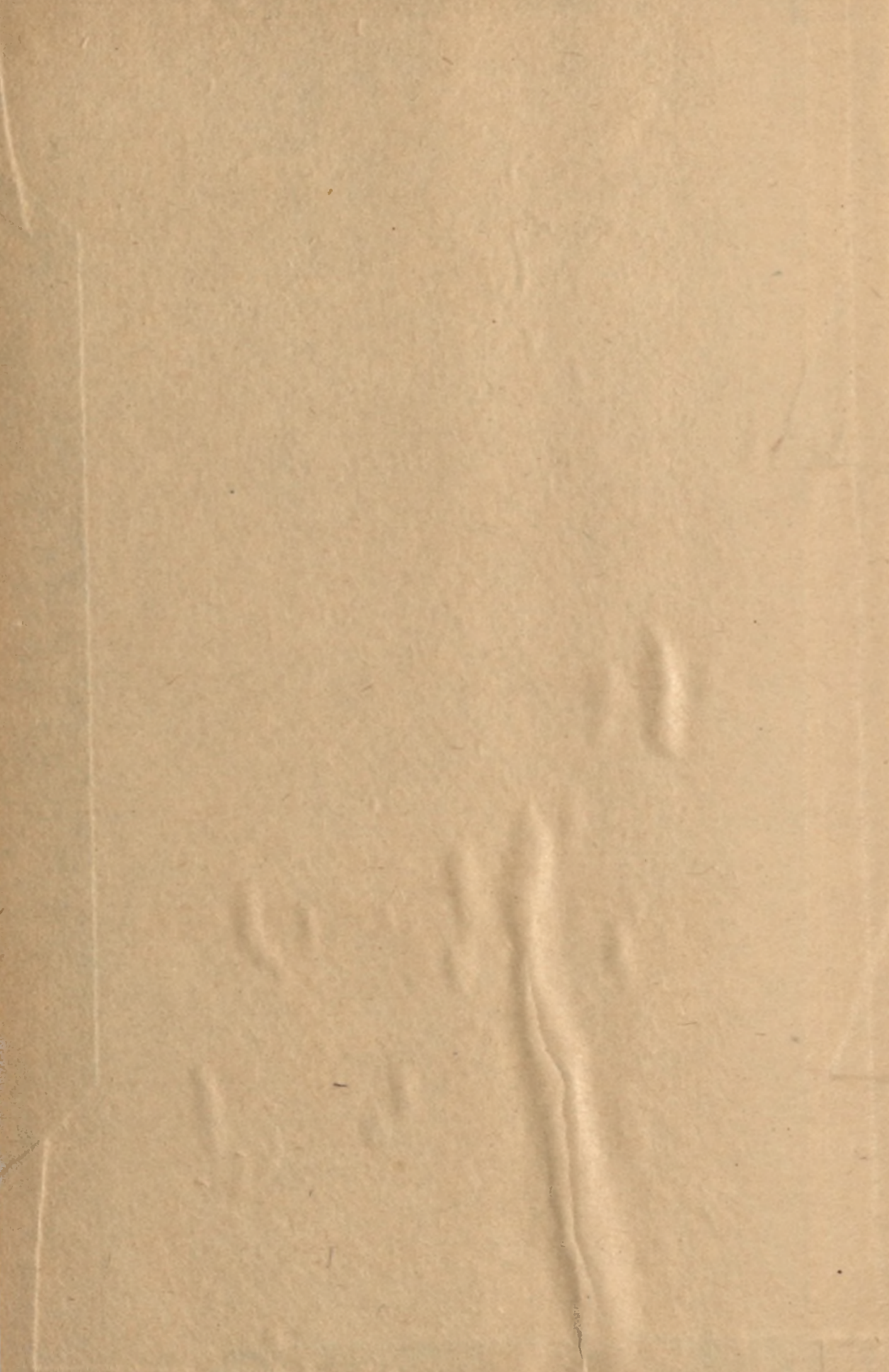

431

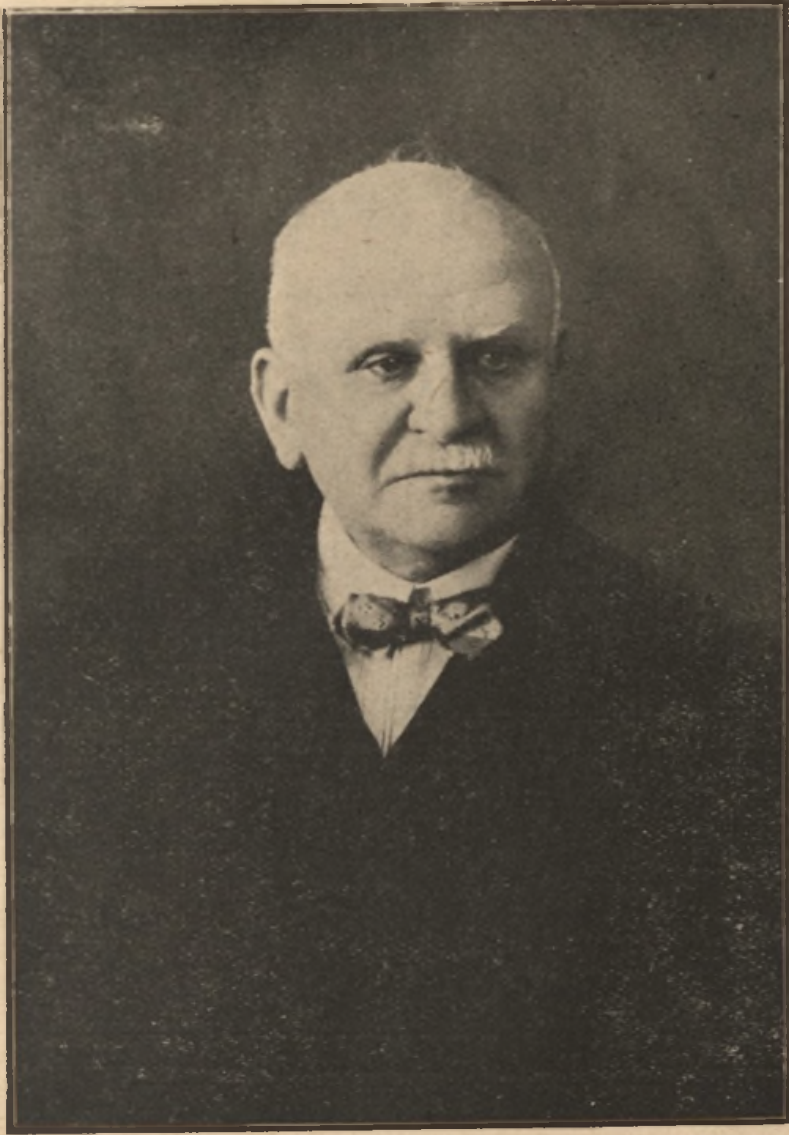
ВАСПИТНА БИБЛИОТЕКА „НАРОДНОГ ПРОСВЕТИТЕЉА“
Књига 2

СРЕТЕН ДИНИЋ

Мих. Аврамовић

ЛЕСКОВАЦ, 1931.

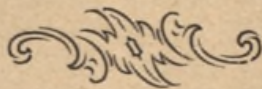
Михајло Аврамовић

СРЕТЕН ДИНИЋ

Мих. Аврамовић

ВАСПИТНА БИБЛИОТЕКА
„Народног Просветитеља“

Књига 2

ЛЕСКОВАЦ
ШТАМПАРСКИ ЗАВОД „МЛАДИ ПОКРЕТ“
1931.

МИХАЈЛО АВРАМОВИЋ

— Као творац српског задругарства и народни просветитељ —

I

Никада се учитељство српско није срело на своме просветитељском путу у народу са знаменитијим, утицајним и привлачнијим човеком, него што је то био Михајло Аврамовић, творац српског задругарства. Било је у том истом времену и других људи, политичких, просветних и у опште културних радника, који су долазили у додир са учитељима и народом, али се ни један од њих није толико одомаћио, ни дуже време задржао у срцима и успоменама народним, као Михајло Аврамовић.

Може се слободно рећи да је за једно 30 година (од 1894 до 1924), реч Михајла Аврамовића за учитеље, који су сарађивали на његовој њиви, била јача, меродавнија и ауторитативнија од сваке друге речи. То је било за то, што је он увек знао шта хоће, и што је умео оно што зна и хоће да пренесе на другог. Увек готов и приправан да одговори на свако питање, да заинтересује, да загреје и помогне где треба помоћи. При том увек искрен, правичан, реалан, никад фантастичан, предусретљив, јасан одлучан, природан, срећен и убеђен у оно што говори, он је просто опијао и освајао, где се год појавио.

Требало је само доћи у додир с њим и провести неколико тренутака у разговору, па видети колики је то резервоар научне спреме, величине душе и великог познавања наших земљорадничких потреба и прилика. И онда доћи кући у свим новој душевној одећи и новим намерама и плановима за рад. А кад се то надахнуће расхладило и потрошило, онда се ишло на ново подгревање и импресионирање. А то су били задружни конгреси, где се с њим редовно долазило у додир. А често пута и мимо тога, кад су то задружни послови изискивали. Тако се радило с њим пуне три деценије.

Нема сумње да су учитељи имали своје идеале још из школе, у својим професорима, који су их духовно пратили

целога века. Али оно што је био Аврамовић после тога за учитеље, ништа мање није било него оно исто што су им били и професори њихови. За пуне три деценије Михајло Аврамовић, је био у пуном смислу морална принципал учитеља задругара. А и свештеника који су радили на задругарству. Његову гравитациону моћ повећавало је и то, што он није само обећавао, него и испуњавао. Што он ништа није одуговлачио и растезао, кињио и мрцварио, као што многи наши људи, на великим положајима пате од тога, него је одмах на делу изводио оно што се могло извести. И то се, наравно, благотворно осећало у народу. Та његова експедитивност учинила је да је он, док је год био здрав, био у правом смислу један центар, око кога се окретала сва чисто културна народна интелигенција и црпела инспирације од њега за свој рад, почевши од учитеља и свештеника па до највиших интелектуалаца. Било је времена када су се људи из најотменијих кругова грабили о његово пријатељство, само зато, што им је импоновао његов рад и што је он радио на једном корисном народном послу.

За учитеље специјално, то се сасвим дало лако разумети. Идеологија њихова створена у школи, о селу и људима у њему, често пута се није поклапала са оним што су они нашли кад су отишли тамо. Учитељ се разочарао чим је дошао у село и пао у очајање, јер је затекао беду и материјалну и духовну и једно велико неразумевање његове просветне мисије. То је нарочито било оних година о којима је овде реч (деведесетих): крути капетански (полицијски) ставови према учитељу, и укочени званични ревизорски испити, нису му могли ништа да побољшају стање, ни у школи ни у народу. Учитељско удружење било је онда тек у стварању. Међутим, учитеља је то тиштало, болело и унижавало, и чинило га пред светом мањим од маковог зрна. Оно стереотипно и развучено „учо“, које је у почетку хтело да буде, језички диминатив, па доцније послужило и за израз омаловажавања, и данас се може да чује чак и по варошима из уста људи, који у учитељу гледају само једну сићушну социјалну чињеницу, или друштвену мизерију; тај израз дакле био је једини епитет учитеља, за цео њихов рад.

Долази Аврамовић са својом идејом о задругарству и даје сасвим нов правац целој тој психози међусобног неразумевања у народу, тиме што истиче сасвим нову и оригиналну и дотле непознату тезу о ЧОВЕКУ а специјално о сељаку као привредној и социјалној чињеници. „Није тако очајно стање како ви мислите“, почиње он своју нову науку, има лека и средстава да се томе злу стане на пут, ако се само буде добра воља“.

И почиње да обрађује човеков индивидуализам. Тражи његову личну вредност, а не материјалну и политичку. По-

лаже на квалитет а не на квантитет. Он не тражи да људи у масама ступају у задруге, ради блефа и рекламе, као што раде политичке партије. Нека их је више па какви су да су. Већ тражи један морални тријер и испит за свако ступање у задругу. Не може се печисто и нетријерисано семе бацити у њиву.

Дотле се живело у заблуди, да је сељак политички освешћен, чим је прошао кроз Зајечарску Буну и једну политичку школу, па према томе да је способан и за све културне акције. Међутим, кад су почеле да се оснивају земљорадничке задруге, онда се тек видело колики је он почетник у том погледу био и колико тек има да се учи. Па не само он, него и један добар део интелигенције, није још ни из далека познавао све стазе и нијансе непосредног културног делања у народу. Ма да је било и онда људи, из редова интелектуалаца, као и данас, који су о томе умели лепо и да рекну и да напишу. Али од теорије до праксе има повећи корак.

Зато Аврамовић, ставља себи прво у дужност да припреми интелигенцију народну, првенствено учитеље и свештенике, за свето и велико дело задругарства и држи им предавања на њиковим скуповима, да би их упознао за том идејом, износећи стално основни принцип задругарства: Човека прво ми дајте па онда све друго. Ко није морално чист, не може с нама. Нека се сваки прво отресе онога што не ваља, па онда нека дође к нама. Кад имамо ваљане људе, онда имамо половину осигураног успеха.

Са тога разлога и потребе он уздиже, дотле презреног сељака, на степен више цењеног социјалног и привредног бића, а учитеља на степен апостола. Ево шта он учитељима каже на 1. Конгресу Земљорадничких Задруга у Смедереву, 1896. године: „Учитељи наши одликују се толиким лепим особинама да не би смо имали потребе тражити боље и сабесније пропагаторе за Земљорадничке Задруге ни у једној другој професији, кад би су били мало поштећенији од самобоље и гоњења озго (то је било онда кад су учитељи из партијских разлога терани с краја на крај Србије. Чим је то престало одмах се осетила благодет њиховога културног рада у народу). Они су обично сиротни и не желе своје сиромаштво мењати ни за каква блага стечена нечасним путем. Њихова су срца веома осетљива и кадра да приме у заштиту све што је добро и узвишено. То су вам људи које још и данас, после толиких ломљава и горких искустава загревају идеали, о бољој друштвеној срећи. људи, који су највише користили народу и држави нашој, па се ипак они тако немилостиво гоне, с једног на други крај Србије“.

Видећи то учитељи, њима се то не само допало, него су

се наједанпут понели тиме и осетили јачи, већи и куражнији на свом послу, него ли пре тога. Онако исто као и свака јединка кад се удружи, осети се наједанпут и снажнија и крилатија. Ту њихову снагу и добру вољу повећавала је та околност, што су видели да ниоу више усамљени на свом крчевитом путу. И да Сизифов камен не ваљају више сами, него и организовани народ, у земљорадничким задругама, заједно с њима.

Који се од живих учитеља сећа учитељске скупштине 1897. године у Крушевцу, где је Аврамовић држао предавање о земљорадничким задругама, он није заборавио са каквим је убедљивим заносом говорио Аврамовић о пороцима на селу (пијанство, картање и парничање) и шта има све да буде ако се томе злу не стане на пут. Једини пут за поправку тога стања јесу земљорадничке задруге, наводећи сјајне примере благотворног дејства њиховог, у селима, где су оне већ основане.

Поражени учитељи тим убедљивим предавањем, почели су одмах при разилажењу, са те скупштине, да укоравају један другог за картање, ако је ко међу њима био љубитељ тога „спорта“.

Тај поклич Аврамовићев за моралним пречишћавањем, пре ступања у задругу, толико је одјекнуо био широм целе земље, да је изгледало као да је наступила нова ера живота, слична оној на реци Јордану, уз поклич Светог Јована: покајте се људи, јер се приближило царство небеско.

Сама та околност што се за ступање у задругу морало да издржи једно јорданско крштење, давала је преимућство овој установи.

Свуда, где се год повела реч о оснивању земљорадничких задруга, људи су махинално почели један другом да се исповедају и преслишавају о својим моралним вредностима. И на тој основи, строгој моралној, свуда су се оснивале земљорадничке задруге. На тој идеалној основи стварали су се први апостоли задругарства, који су с пуним правом заслужили то име, јер су искрено и идеално радили. А то су поглавито били учитељи и свештеници.

Никад ни пре ни после тога, нико није тако електризирао и заталасао народ, као Аврамовић за 30 година задружног рада. Конгреси земљорадничких задруга били су у истини једна права народна школа, један народни универзитет. То је био триумф културе и поезија народног просвећивања, задружним путем.

Камо лепе среће да је се са државне стране са више увиђавности гледало у ову установу као што се гледало само са симпатијама, куд би данас задругарство било са својим успесиима и тековинама. Јер оно не само што је заустављало пропадање сељака, где се појавило, него је благотворно дејствовало и на само партизанство, ублажавајући његове оштрине, нарочитим прописима својим, доводећи задругаре на кон-

гресе само као задругаре и браћу по задружној идеји. А то није био мали успех, нарочито пре ратова.

II

Па, шта је створило, или управо шта је изазвало Мику Аврамовић, као оваквог социјалног реденика?

Ако би смо тражили одговор на то питање и за друге велике људе, како су то постали, ми би смо нашли и за Мику Аврамовића исти одговор: оно исто што је, рецимо створило Доситеја и Вука, створило је и Мику Аврамовића. Једна потреба тражила је једне људе, а друга друге. Доситеја и Вука тражила је народна неписменост и непросвећеност, а Аврамовића народна немаштина.

Истина, нити су Вук ни Доситеј описменили и просветили цео народ за свога живота, нити је Аврамовић обогатио свакога сељака за време свога рада. Али зар онај, који пружи прст и покаже пут којим треба да се иде, није допринео ништа ономе, који има да путује.

Ну, да се боље разумемо. Земљораднички кредит се повлачи код нас читавих 100 година. Покушавала је држава да га реши на све могуће начине, па није могла. Сељак је и даље био остављен милости и немилости бездушних приватних лихвара и зеленаша, тонуо у дугове и све више пропадао. Изгледало је једно време да ће сва зиратна земља прећи у руке неколиких богаташа. Ту њихову беду повећавала је и та околност, што су се се у том времену нагло распадале породичне задруге (1860-1900). Остављен сам себу земљорадник, без довољно радне снаге и капитала у земљи, стоци и справама, са минималном производњом, рђавим ценама својих производа, а већим издацима, он је био у свако доба готов плен бездушних интенежција.

Јели онда чудо што је у тако очајном стању појава задругарства Аврамовићевог дошла народу као мана с неба. Тајна тога успеха није лежала ни каквој мађионичарској вештини већ у кратком поступку стварања сељачкога кредита. Требало је само основати задругу и постати њен задругар, па после три дана добити зајам! Што је значило то за оне, којима је тај зајам требао као вода жедноме, то сваки може разумети.

Добра и спасоносна страна тога кредита била је у томе, што је тај такав кредит рошен самим народом и у самом народу. Ту, где се људи међусобно познају и где се гледало не само коме да се да, него и зашта да му се да зајам. Наравно да такав зајам никад није био у опасности. јер се давало већином на произвођачке сврхе. Зато се такав кредит и звао произвођачки кредит, за разлику од других кредита, који су могли бити и распикућски.

И одатле почиње један циновски рад на оснивању земљорадничких задруга и обавештавању народа о овој спасоносној установи. Аврамовић је летео с крај на крај Србије и оснивао

задруге и као човек са јаким организатоским способностима, стварао све већи број пријатеља и помагача, тако да су за кратко време тај посао око оснивања земљорадничких задруга предузели били учитељи и свештеници, којима је он давао неисцрпне подстреке и директиве. Те су се сваке године виђали на конгресима све нови и нови људи, измешани капути, мантије и гуњеви, као на неком старозаветном савету. У историји нашој ни пре ни после тога није записано, да је неко овако могао да приближи интелигенцију и народ и запосли је на општем добру као ово Аврамовић. Било је сличних покушаја у политичким партијама, али овако искрено са организованим радом на заједничком добру, није се могло нигде сагледати.

За све то време, сви они људи којима су били угрожени интереси земљорадничким задругама, нису седели скрштених руку. Они су ометали рад на све могуће начине задругама, једни увлачећи се у њих са јагњећом кожом, да их после разбуцају, а други денунцирајући их код власти. Па кад им све то није успело, онда су тражили друга средсва и спрегу са читавим професијама, којима такође није ишло у интересу задругарство.

Главна је то, да без борбе са прогивницима није било ни једнога дана. И Аврамовић пун снаге и несаломљиве енергије, а још уз то, човек од јаке ерудиције, увек је херојски одбијао све те насртаје на задругарство. Колико је ту рада морало бити: Стварати и бранити се! Мада и у самим задругама рад није ишао одмах глатко, тим самим што је установа сама по себи једна тешка и компликована радња, где је људе још невичне и ненавикнуте на задружин рад, требало стално опомињати и учити. Једном речи требало се борити на два фронта: и са спољним и унутрашњим незгодама, па да ствар иде као што треба.

Тај тако деликатан посао задружин отежавала је и једна особина затечена у народу, тако звани народни урођени ЋИФТИЗАМ. Јер како се може друкчије објаснити појава, да у једном селу успева једна добра земљорадничка задруга са 50. људи. А у том истом селу живе још пет пута толико људи, ван задруге којима је тако исто задруга потребна, који нису сви без услова за ступање у њу. Социолози су већ одавно утврдили да ЋИФТИЗАМ није својствен само једном реду људи. А то је оно нашта се одмах наилазило у свима селима где су задруге основане, па чак и међу самим задругарима, који су већ осетили корист од задруге. Ступи у задругу, узме зајам, помогне се, врати и иступи из не ње из скептичког неповерења према целом свету, које је свакако последица дуготрајног робовања под Турцима и горког искуства са бездушним кредиторима. А то је оно што се не лечи за годину и две.

Злуради људи нису хтели да знају за те и друге незгоде, него су одмах хтели да виде потоцима МЕД и МЛЕКО у

народу, заборављајући да задруге нису ни постале за то да стварају милионаре, сељаке, већ да спасавају мале сопственике, који су били у опасности да пропадне због немања повољнога кредита.

Па и на том питању велике и мале својине, због које је и никло задругарство, Аврамовић није био недорастао. Јер баш у оном времену, када су се на западу међу социолозима ломила капља о социјализацији добара, он се појављује са својим чланцима у „Политици“ (мислим 1905 или 1906? године) **О преимућству мале својине земљорадника**, где пледира врло јаким аргументима да будућност земљорадничких држава не лежи у великим поседима земље, већ у малој сопствености. То је био читав препад за поједине социологе наше, који су живели још под хипнозом теорије Карла Маркса о концентрисању свих добара у што мање руку и уништавању мале својине. И сами ратови су му дали после за право, где је мали сопственик дао држави и војника и коња и вола и све што јој требало за рат.

Многи су мислили, а нарочито лајци у задругарству да је Аврамовић био израђени следбеник и реализатор идеја Светозара Марковића. Међутим, кад су загледали мало дубље у оно што ради Аврамовић, онда су видели дијаметралну разлику између та два човека. Јер Светозар Марковић је проповедао општинизирање или комунизирање добара. А Аврамовић на против, да народу очува малу својину, која је најсигурнија подлога за живот једнога народа и државе. А то је гледиште преовладало сада и на западу, па чак и у Америци, где још трају велики поседи земаља. Наш народ је много пре тога дао једну врло значајну и оригиналну дефиницију о томе : „млеко не даје рогуша, него многуша“.

Сељак није имао пута ни начина да даљем свету достави своје побољшано имовно стање помоћу задруге. А оно што се кад прочитало у „Земљорадничкој Задрузи“, није ни изблиза казивало све шта се по селима и њиховим задругама постизавало. Истине ради да наведемо само један скроман пример. Године 1910. В. Ш. З. З. прослављала је десетогодишњицу свога рада. У једном свом извештају она је изнела у кратким потезима шта је све постигла за 10. година свога рада :

1. Земљорадника Задруга је унапредила пољопривреду набавком боље стоке, справа и семена задругарима.
2. Унела у народ свест о потреби штедње.
3. Створила повољан кредит нужним задругарима.
4. Побољшала просветно стање задругара.
5. Истакла морал као битни услов за живот народни.
6. Путем предавања, лектире и задружне апотеке поправила здравствено стање задругара.
7. Увећала број стоке код задругара.

8. Унела нову врсту справа : гвоздени плуг, копачицу, жетелицу. И дрвени плуг потпуно истисла из села.

9. Завела заједничку употребу пољопривредних справа (тријер, жетелица, млин, стругара).

10. Основала млекарску задругу и у њој заједничку продају и прераду млека.

11. Сузбила у селу парничење, пијанчење и картање.

Како је тада у целој земљи - предратној Србији било 699 земљорадничких задруга, од којих је било и неких јачих од ове, онда би за целу земљу успех био раван успеху ове задруге помножен са 699.

На дан тридесетогодишњице, дакле 1924. године, Главни Савез Земљорадничких Задруга у Београду имао је у свом оквиру 2000 земљорадничких задруга, 150.000. — задругара са преко 100 милијона материјалне снаге. Морални и просветни материјал немогуће је цифрама ни претставити. Шта су задруге пак имале и њихови задругари понаособ, побољшали своје стање од како су у задрузи, другим речима, кад би смо преписивали све извештаје Савеза за тридесет и више година рада, шта је задругарство постигло, онда би смо промашили наш циљ овде.

Када је оно Лојд Џорџ на мировним конференцијама изјавио Пашићу своју сумњу на претставку његову, да су Бугари побили онолике невине људе у окупираним крајевима за време рата. Пашић му је одговорио : „Ја мислим да све нисам ни побројао шта су сви све починили у нашим крајевима. Најзад ми не можемо ни да донесемо све костуре побијених у Лондон те да уверимо Европу у истиност овога тврђења“.

Слично томе одговорио је један сељак тридесетогодишњи задругар, свима приговорима после рата о задругама и њиховим успесима, овим речима :

„Е, па брате, ми не можемо да понесемо из нашега села, наше куће, амбар, кошеве, плугове, копачице, жетелице, стоку, задружне домове и све друго што смо приновили и побољшали од како смо задругари. Него нека дођу они који не верују на лице места, да виде какви сад изгледамо.

А и сами конгреси су били најбоље огледало задругарске снаге и вредности, чији број резолуција најбоље показује, обилату плодност тога рада.

III

За све време док је Аврамовић, радио на задругарству, он је у исто време и писао за задругарство. Његова предавања и све публикације од првога дана, па на даље, и данас су права посланица читаоцу кад узме да их чита. Није он задобијао масе на голо познанство и пријатељство, него тиме, што је увек имао шта да каже, што је био јасан и разумљив за свакога, што је и најсувопарнију ствар умео да преведе на народни језик и популарише.

Кад би се скупила цела библиографија његовога књижевнога рада, она би претстављала у истини један читав семинар за проучавање кооперативног задругарства. Али ми његови савременици и блиски сарадници, на том послу, ако нисмо у стању били то да урадимо, а ми можемо бар да кажемо оно што смо из његовога рада видели и из његових уста чули.

Није само то чинило њега уочљивим што је он био даровит човек, универзалац, зналац 3 — 4 језика пачитан и способан за сваку дискусију. Било је и других даровитих и начитаних људи, па никакве вајде њихова околина није видела од њих. Већ је његова надмоћност била у томе, што је он био продуктиван у извођењу идеја, умешан и еластичан да свакој ствари нађе право место. Он није био по струци педагог и методичар. Али је давао један отмен тон свима задружним пословима. Бивало је случајева да на конгресима загусте дискусије толико, да изгледа да ће бити буре. Чим се Аврамовић појави на говорници и тихо и одмерено објасни ствар, одмах се облаци разиђу и сунце огреје. И посао се продужи својим током.

Само такав човек је у стању био да води задругарство више од тридесет година, без икаквих потреса и застајкивања. Само такав човек је могао да заталаса масе народне, и да прибере око себе најспособније људе у земљи. Само такав човек је и могао бити неоториви бедем и грудобран за одбрану задругарства од најљућих и најбесомучнијих нападача — док је био здрав.

Али, зар је то судбина свих великих људи, да падају онда кад су најпотребнији. Јер баш онда, када је Аврамовића енергија најпотребнија била задругарству, он добија УДАР у руку и ногу и онеспособљава се за овакав рад, какав је пре тога био. Па ипак, тековина његова коју је он створио и однеговао, носиће његово име, докле год она постоји. Јер у Србији нема сељака — задругара, који незна за име Аврамовића. Као син смедеревске Шумадије, он је носио у себи све оне виталне и активне особине наше расе, које је нама Шумадија до сад давала. И он је доиста давао своје народу све што је могао дати, док је могао нормално да ради.

Кад се узме у целости његов рад, он би се могао поделити на двоје; на теоријски и инструктивни. Али сама та реч ЗАДРУГАРСТВО скрива у себи толико много зачетака, иницијатива, идеја, грана и облика радиности, да кад станете само да их набрајате, онда тек видите колики је то универзум циљева и магацин стваралаштва био. Довољно је само споменути главне и најчешће облике задружне: кредитне задруге, потрошачке, млекарске, виноградарске, произвођачке, прерађивачке, задружне књижнице и читаонице, и т. д., па видети колико је ту требало ситне памети, рада и непроспаваних ноћи, док су се само правила и пословници прописали за све те установе. А камо ли после тога основати их у народу и бдити над њи-

ховим радом. Нема ту ни једнога слова ни запете, која није прошла кроз мозак и руку Аврамовићеву. Ако је ико пао и погинуо на послу и од посла, то је он.

Зато он и држи приступачна предавања на првом конгресу земљорадничких задруга у Смедереву 1896. године, предочивши првим сарадницима својим шта све има да се ради у задругарству. Доиста, са смишљенијим програмом ни један реформатор није изашао пред своје слушаоце, него он тада у Смедереву.

Али има још нешто мимо свега тога и над свим тим, што се издваја над осталим и отскаче као кула светиља на мору и што неће никад моћи потамнити ни заборавити се. То је његов просветитељски рад у задругарству. Тим самим што је на том послу стално радило само пре рата око 4—500 учитеља и што је кроз земљорадничке задруге прошло најмање 5000. учитеља и свештеника, тај посао морао је имати нечега просветнога у себи, или управо он је стварно и био по својој суштини просветитељски. Јер то више није тајна, а и ми, који познајемо нашега сељака и пре и после задругарства, знамо врло добро, да се он почео систематски и у масама да просвећује и чита књиге, тек кад је ушао у земљорадничке задруге. Пре тога, ја ли знати за неку песмарицу у кући, или ни то. Није било конгреса, а да сељаци задругари не понесу по неколико књижница за читање кући. А шта су задруге посебно добијале за своје књижнице и читаонице, где су чак и неписмени задругари постали писмени, слушајући писмене кад читају поједине ствари, то се не може ни побележити.

Ми нисмо ни сами свесни тога колико су задружне књижнице и читаонице, чиниле један прелом и епоху у просветном животу нашега народа, где се наш народ први пут почео да навикава, (као год ђаче кад сриче слова) сам да чита нешто. Јер је у истини за сваком основаном земљорадничком задругом одмах за њом ишла и књига. Задружни курсеви и екскурзије, приређивани су колико из привредних, толико из просветних разлога.

Кад би се покупила сва предавања, држана на конгресима земљорадничких задруга, као и у појединим задругама и областним савезима и курсевима задружним, све књиге и листови намењени задругарству и све што су од тога задруге, и задругари унели у своје књижнице и прочитали, онда би се видело да на пољу широког народног просвећивања, нико више није урадио од земљорадничких задруга. Зато се земљорадничке задруге већином оснивају и одржавају по школима. Зато се с правом земљорадничка задруга, колико привредна толико и просвета установа сматра за трећу сестру духовну, школи и цркви, које су удружене све три многим селима, лепог добра донеле. Зато и Михајло Аврамовић, као творац и вођа таквог задругарства, спада у ред највећих и најплоднијих народних просветитеља.

Јер када томе додамо и то да је у Савезу земљорадничких задруга 1924. године, под руководством тога истог Аврамовића, основано нарочито просветно одељење, за чисте послове народног просвећивања, онда се може мислити, колико се и на том просветитељском послу радило у задругарству.

Колико тај посао на народном просвећивању није био случајан и узгредан, видело се још из тога, што је ту, у том просветитељском бироу, поникао био још један лист задружни, поред „Земљорадничке Задруге“, „Млади Задругар“, за спремање млађих задружних генерација, а за који је иницијативу дала госпођа Косара супруга Аврамовића, одани сапутник и помагач његов у животу и жена педагошки и факултетски образована.

Благодарећи тој таквој просветној мисији Аврамовићевој, наши су задругари увек били информисани у свима актуелним питањима, што се лепо могло видети на конгресима 33 где су многи од њих водили дускусију са највећим интелектуалцима, тако одрешило и информативно, да су задивљавали стране госте, који су се ту десили. А то се све није могло стећи без читања и просвећивања. Зато су се задругари свуда издвајали, и припознавали од осталих људи и спремом и интелигенцијом и темпераментом и личним опхођењем својим. Они су се брзо налазили и пружили један другом руку и у рату и у иностранству и у ропству. Колико је створено лепих и драгоцених познанства и пријатељства између учитеља, свештеника и сељака задругара из разних и најудаљенијих крајева наше државе, за која се никад не би знало да није задругарства. Колико је само то име ублажило многим задругарима ратне страхоте, јер је његов крајњи циљ био братство и хуманост. Колико је лепих речи Аврамовић само за ту ствар дао, шта задругарство може да допринесе међународном миру. Зна се врло добро, како је он само ради те сврхе доводио делегате страног задругарства на наше конгресе.

Задругарство доиста претставља један нарочити свет. Свет вишега смисла и циља животнога. Свет бољега квалитета људи и способности за живот. Задругарство је у нас избавило село и сељака од изолованости социјалне и духовне, која је од вајкада била болна страна села и створило везе, које су му дале нов живот и нове наде.

Аврамовић зна се, имао је своје принципе у раду задружном. Он их је донео из Немачке, где је нашао да они најбоље успевају, налазећи да ће тај Рајфајзенев систем и за наше прилике бити најпогоднији. И није се преварио, јер се он као такав у пракси и показао. Али кад се у нечему овде-онде није успевало, чему нису криви принципи, већ људи, онда су кривљени ти принципи, па чак и сам Аврамовић за то. На све те приговоре и захтеве појединих задругара, да се по неке у правилима измене, у смислу савремених потреба, Аврамовић је одговарао: „Задругарство је добровољна установа, а не наметнута.

Остављена потпуно слободној вољи пунолетних и ваљаних људи, оно не може ни да се оснива ни да почива ни на чијој диктатури. Кома треба задруга он ће јој приступити и остати, коме не треба, зашто га силом задржавати“?

Са том девизом он је почео рад у Смедереву 1894, са том је завршио у Вршцу 1926, када се праштао са задругарима на конгресу овим речима: „у аманет нека вам је задружни принцип. Чувајте га као зеницу ока свога. Изгубите ли тај принцип, изгубили сте задругарство. Једанпут треба бити начисто с тиме, да неисправни људи не могу стати у један фронт са исправним. Запамтите једном за свагда, да ништа више неће шкодити задругарству, него то попуштање у основним начелима његовим“.

Са том девизом и девизом истрајности остао је доследан до краја. Он је хтео да изради задружни тип на идеалној основи. Због тога је на индивидуалитет човека много полагао у целом свом задружном пословању.

IV.

Михајло Аврамовић, родио се у Смедереву 4. новембра 1864. године.

Први разред основне школе учио је код куће. Отац га није хтео дати у државну основну школу зато што је учитељ био неки Мита, човек прекр и зао; свирепио је тукао и кажњавао децу. Тек од седме године пошто је у месту свршио први разред код куће, дао га је био отац у државну основну школу и то одмах у други разред. Крајем девете године свршио је основну школу (1873)

Први, други и трећи разред гимназије учио је у Смедереву и за све то време послуживао и служећи учио школу у 1876-8 школе су биле затворене због рата. Тада је директор гимназије Александар Адамовић отворио своју приватну школу, у којој је спремао ђаке. И он је био ђак те школе и ту је сам прошао четврти, пети и шести разред гимназије.

У 1879. години отворио је директор Смедеревске Кредитне Банке, Коста Јанковић, своју трговачку школу. У тој школи, у току две године, свршио је сва учења.

У 1881. години, кад је ф. Вишек, отворио своју трговачку школу у Београду, он се уписао у намери да сврши и ту школу. С разлога што је свршио трговачку школу у Смедереву, Вишек га је примио одмах у други разред. Ту је свршио други и трећи разред.

У 1883. години, буде као одличан ђак примљен за помоћника књиговође у Београдску Задругу, која је тада била поред Београдског Кредитног Завода, једина кредитна установа. Ту је провео три године. За то време упише се као ванредан ђак на правни факултет београдске Велике школе, где је редовно похађао предавања из народне економије, финан-

сија, грађанскога, трговачкога и меничнога права; остала предавања похађао је кад је могао.

У 1886. години крене се у Немачку и Италију у намери да на лицу места проучи проблем популарнога кредита. У току тога проучавања, које је требало да му да материјал за поменути проблем, наиђе на једно ново поље рада, које није имао намеру да нарочито тражи. Он је желео био да се упозна детаљно с популарним кредитом, без нарочитих епитета. Међутим живот и пракса у Немачкој и Италији скренули су му пажњу на једно нарочито поље популарнога кредита на кредит за сељака. Тада је први пут познао кредитне и друге задруге за сељаке, и то га је толико импресионирао да је постепено питање популарнога сељачкога кредита, постало за њега главна ствар. У Италији се његова проучавања проширила - по сили ~~самих~~ прилика - на комплекс аграрних проблема.

У 1888. години он сам, већ сав обузет овим питањем, идуће по селима смедеревскога, крагујевачког и моравског округа, и проучава рад сељака. Његов живот и његове односе с тржиштем које се све више буди. Ово проучавање скренуло му је нарочиту пажњу на слабу везу већине сељака с пијацом, и тај факат, нагонио га је да нарочито завири и у села округа нишкога, пиротскога и топличкога. Ове нове области дале су му неисцрпан материјал за његова проучавања. Али она су га пробудила да загледа и у Бугарску, где се баш тада могао очима да прати прелаз од неслободне, потчињене земљорадње, у земљорадњу која се ослобађа. Како се овај преображај вршио под особитим условима, којих није било ни у једном новом округу у Србији, то се реши да пропутује неколико типичнијих крајева у Бугарској.

Његови пријатељи у Београду: Стева Р. Поповић, Михајло Вујић, Коста Таушановић, Михајло Поповић, били су мишљења да никад није доцкан за студије и да треба покушати какву акцију. Али је тешкоћа били у томе што није било ни једне тачке, на коју би се човек могао ослонити у материјалном погледу. Онда није било као данас безброј организација, већ свугде укоченост, сиротиња, непоуздања. У то време Стеви Р. Поповићу дође мисао да држава оснује класну лутрију и он почне радити на томе. Коста Таушановић који ускоро постаје Министар Народне Привреде, прихвата ову мисао и оснива Класну Лутрију. Тада он узима нарочито преда се мисао да се приходи класне лутрије употребљују за будућу акцију на селу. и у основу класне лутрије узиђује намену привредне циљеве. Класна Лутрија је требала да створи од својих прихода материјалну подлогу за рад на селу. С овом основном мишљу били су сагласни Стева Р. Поповић, Михајло Вујић и Мих. Поповић.

У томе смислу Михајло Аврамовић буде постављен за чиновника класне лутрије - да одатле припреми терен за рад на

селу. Ту је корачао најпре за секретара, затим шефа секретаријата, најзад за вршиоца дужности управника. Али никако није се остваривало оно што је било главно. Класна лутрија је давала приходе, Министри су те приходе раздавали на све стране, али не и на оно што се имало у виду када је он ангажован био у класној лутрији. Када се потпуно уверио да је свако даље ишчекивање узалудно онда се реши да напусти класну лутрију и да потражи други пут. У то време долазе к њему некоји пријатељи из Смедерева: Јоца Нешић, Лаза Николић, Антанасије и Тодор Николић, и гледају да га придобију за идеју оснивања једне окружне кредитне задруге. Она ће имати у виду поглавито село. Остављаху му на вољу да је уреди како сам за добро нађе. Говорили су сви заједно са Стевом Р. Поповићем, Вујићем, Таушановићем. Мих. Поповићем. Први је одлучно противан да Мика иде у Смедерево и да тамо „потоне“. Други се најпре колебају али постепено понуштају „ до боље прилике“. Потписују се привремена правила, која је спремио Јоца Нешић, и окружна задруга се оснива.

У августу 1893. Мика даје оставку у класној лутрији и иде у Смедерево. Тамо израђује нова правила и уређује окружну задругу. У марту 1894 оснива прву „земљорадничку задругу“, коју је у првој години сам издржавао, и кроз коју је писао 30 година.

Последњу књигу: „Наше сељачко газдинство“ написао је левом руком. Јер само што је прославио тридесетогодишњицу задружнога рада 1924. год. у Ужице, идуће године 1925, добио је удар у десну руку и ногу. Каква фалност за оваквог једног раденика и за све оно на чему је он радио.

Затекао сам га једном приликом у својој радној соби, где седи и чита једно америчко дело: социологија сељака.

— Кумим Вас Богом, зар вас још интересују те ствари после ове болести?

— Е, мој пријатељу, уздахну он дубоку. Ја сам мислио тек сад да дам оно што сам мислио да дам за ствар задругарства, а тек по том сам мислио да дам за науку и да обрадим а научне стране задругарство. Али дође секира с неба па пресече. Није ми жао мене лично. Болују и умиру и други људи, јер сваком битисању мора доћи крај. Но ми је жао пасла кога сам се латио био, па га нисам довршио.

И нехотице ми паде на памет сличан случај овог нашега Рајфајзена са покојним Јованом Цвијићем, који умирући писаше своје најзнаменитије дело: „геоморфологија Балкана“. Такви неисцрпни људи кад су па довршили све? . . .

— Па како сте уопште са здрављем? Стари задругари се увек интересују и питају за вас.

— Ето тако, мало шетам по соби, мало читам, мало пишем левом руком, учим се као ђак I разреда основне школе.

И пружи ми левом руком књигу: „наше сељачко газдинство“. Кад видех на њој 1928. годину, ја се згранух.

— Зар сте могли том руком оволику књигу да напишете?

— Да, то сам написао левом руком. И докле год мрдам не могу да не радим ништа.

Тај човек, који је својим циновским радом у мени увек изазивао поштовање и дивљење, овога тренутка је изазвао у мени и један нарочити пијетет. Те сам се питао: зашто се сад толико много говори и пише о задругарству, а име тога човека који је први започео и створио то задругарство, нигде се не спомиње. То је ваљда зато што биљка признања и благодарности код нас ниче тек на трећем колону, И оно ће, Боже здравља сваку ствар поставити на своје право место.

Тај човек, који је не само много радио, него и много Осећао осећа и сад, и својим дубоким ћутањем то казује . . . Сећам се врло добро из других разговора с њим колико је народни бол био и његов бол. И колико је он целим својим бићем био један велики и неисцрпан патриота. Зна се врло добро како је он за време рата 1915. године цео Савез ставио био држави на расположење, па и себе самога. Није он оснивао задруге по селима ради рекламе и параде и одбијао боље награде и ласкавије положаје у држави, него зато што му је сељачка беда тешко падала на срце. Друкчије раде они људи који из шпекулативних разлога раде. Знамо и ми такве који су кроз задругарство пројурили из тих разлога и који баш том истом Аврамовићу имају више да благодаре за своје постигнуте каријере.

Кад сам код куће прочитао књигу: „Наше сељачко газдинство“ ја сам тек онда видео колико је он дубоко зашао у проучавање села и колика је његова фатална штета његово оболење сада, када је те своје дугогодишње студије требао да нам открије. Сами наслови ове књиге казују његову дубоку стручност за проучавање села и сеоског живота и рада.

„Село, или боље рећи оно, што се код нас од 12. века под тим именом разуме, било је једна давно потпуна економска организација“, почиње он ову своју књигу.

„Али није реч овде о тој давнашњој организацији села, овде је реч о данашњем селу и његовој економској организацији, коју свако види и коју се ретко ко труди да позна и разуме. А оно је доиста једна економска организација вишега степена. Некада су се људи задовољавали да виде село, да проживе који дан у њему, да се овде онда поново наврате на исте утиске, на тај начин добивене, па сматрају за довољне да суде и пишу о свима приликама у селу. Данас није тако. Данас је у селу живот постао тако разнолик, појаве на свима пољима живота и рада тако сложене и многе, да познавање села захтева дуга опажања и систематска проучавања. Зато се

данас међу објективним људима и неговори о селу пре него што се оно свестрано не проучи".

Колико је тачних дијагноза он дао у тој књизи о ишче-
завању једнакости у селу. Жалим само што ми простор овде
не допушта да које од тих драгоцених запажања његових на-
ведем. Али сваки онај, кога интересује живот села, треба да
прочита ову књигу. И у опште сваки онај који жели ма што
год да ради за село, а нарочито онај који хоће да просвећује
село, треба да чита Михајла Аврамовића. А његова су дела
посебно штампана ова :

Задругарство у Срба, Смедерево, 1892. године.

Земљорадничка задруга, Смедерево, 1893. године.

Шта је то земљорадничка задруга, Смедерево, 1894. год.

Како се оснива земљорадничка задруга, Смедерево 1895.

The family community — the cradle of the co-operative
ideal, London, 1895. године.

Учитељ и земљорадничка задруга, Београд, 1897. године.

La cooperation agricole serbe, Tarbes, 1897. године.

Улога свештеника и учитеља у оснивању и раду земљо-
радничких задруга, Београд, 1898. године.

Задруге са заједничку набавку и употребу пољопривредних
справа, Београд, 1899. године.

Како се управља земљорадничком задругом, Београд,
1900. године.

Le mouvement coopératif agricole en Serbie, Paris, 1900.

Les intelligents villageois et le mouvement coopératif en Serbie,
Paris, 1900. године.

О потреби задружнога образовања, Београд, 1901. год.

Српске земљорадничке задруге у 1905. години, Београд,
1907. године,

Начела и дела, Београд, 1907. године.

Сеоски радници, Београд, 1908. године

Das genossenschaftliche Revisionswesen in Serbien, Darm-
stadt. 1908. године.

L'inspection d' après la loi cooperative serbe, Piacenza,
1908. године.

Држава и задругарство, Београд, 1912. године,

Наша аграрна политика, Београд, 1911. године.

Земљорадничко задругарство, Београд, 1912. године.

Ратна задруга, Београд, 1913. године.

Земљорадници и новчани заводи, Београд, 1913. године.

Главни Савез, Београд, 1914. године.

Економски значај земљорадничких задруга, Београд,
1923. године.

Задругар, Београд, 1924. године.

Тридесет година задружнога рада, Београд, 1924. године,

V.

„Све је то лепо и красно, али шта би Мики Аврамовићу, да под старост иде у политику, кад је целог века био ван тога домашаја и достојно држао задругарство на строго непартиском терену“.

Људи необавештени, а при том велики поштоваоци Аврамовићеви, свако су се увек питали, кад се год говела реч о њему и његовом учешћу у политичком животу земље после рата. Неки противници његови користећи његову немоћ, кад не може да се брани, употребили су то као дивно оруђе за омаловажавање његовога рада, приписивајући томе једином узроку све недаће задругарства и онда кад један човек целог века иде право, па кад изломи ногу људи га огласе за сакатог од рођења.

Та учестана питања су тражила свога одговора и с тога, што су скоро са свију страна или намерно или наивно све недаће задругарства после рата приписиване том гесту Аврамовићевом, а није се умело да види да је послератни живот много што шта изменио и пореметио у животу и радности, па и у задругарству.

Кад се томе дода и то да је Аврамовић доиста био увек не само ван политике, нарочито пре рата, него је шта више нерадо гледао окореле партизане, знајући врло добро, да су они, колико способни за политички рад, толико и неспособни за специјалне културне послове, те је препоручивао и задругама да се по могућству клоне учешћа таквих људи, који не могу да се уздрже, а да од своје партиске навике не унесу и ту и не помуте један чисто привредни посао, онда није никакво чудо што је тај поступак Аврамовићев после рата изазвао опште чуђење и добио свога рђавога свршетка изглед једне читаве фаталности и трагедије.

Кад се ово овако разматрало и пресуђивало од Ока без довољног истраживања правога стања ствари, и онда, кад се знало да ни једног скоро задругара у целој задружној организацији није без партиског одредења и да се необележени људи партиски нису могли ни наћи у земљи кад су се стварале задруге, никоме није пало на памет да се запита: по чему су то право партиског одредења имали сви задругари, само не он, Аврамовић, за кога се зна дефитивно и кад је најзад учинио ту скретницу у животу да никакве употребе од тога није правео у задругарству.

Али ни тај разлог „права и обичаја“ не би никад руководио Аврамовића да се појављује на политичкој арени, да није било једне друге и много дубље побуде за овај корак његов. На првом месту то што је он организовао налик на партију, није ни ишло за тим да буде права политичка партија, него више професионална. И она се у том правцу и развијала до-

нде, док је он руководио њоме. Ако је било каквих грешења ту, он је био најмањи кривац за те грешке.

Ну главни повод за њено оснивање носи датум много пре тога. Он води своје порекло још од пре ратова. Зна се на пример како су плодни били са својим радом конгреси земљорадничких задруга и какве су они опсежне и дукоменталне резолуције доносили у погледу побољшања привредног, социјалног и просветног стања у земљи. Из њих се најбоље могла видети сва дубина, пространост и озбиљност започетих полова у задругарству. Све те резолуције за своја реализовања, зависиле су у нечему од приватне иницијативе, али у **МНОГОМЕ** и од државе. И све су оне достављане ондашњим владама (највише пре ратова) с **МОЛБОМ** да им се поклони потребна пажња. Ни једне од њих никад није узета у поступак. Ма да су све биле један драгоцен материјал и упола сажвакана грађа за једно законодавно тело.

Јер су наше партије, које су сачињавале парламенат биле толико неспособне за донешење закона, да је све то из године у годину само остављано у архиву и ништа више. Само један пример да наведем. Ретко кога конгреса да се није потрзало питање о пољској безбедности. „Узалуд ми усавршавамо пољопривреду кад она није ничим заштићена од људских штеточина“, јадиковало се на сваком конгресу и такве резолуције достављане су владама. Па ни тај закон који је био у интересу целе земље и ничије интересе није тангирао, није стигао никад да дође на дневни ред, да се реши.

Онда је пала реч у задружним круговима: докле ћемо ми да стојимо са пруженим рукама пред вратима парламента и да молимо политичаре да нам баце по неку мрвицу са законодавног стола, што су дужни сами да учине, кад и ми претстављамо народ, који даје политичаре и парламенат. Уђимо и ми у парламенат и тражимо с правом оно што народу треба дати.

И тако је у идеји постала аграрна (земљорадничка) странка још пре рата у ствари. Само што није била реализована. После рата та је идеја за Аврамовића и његове ближе сараднике постала и императивна. Ево зашто. Видело се, да је се народ прошавши кроз кржаве ратове много отрезнио од предратних чисто политичких странака и да је дошао до сазнања и потребе поћи једном целисходнијом линијом за своје и државно добро. Многи партиски шпекуланти, па чак и антидржавни елементи почели су да га хватају у своје коло. Онда је питање само по себи дошло: па зар није боље сељаку да буде у свом јату и да ради на своме добру, него да се хвата у туђе врзине и замке.

И тако се остварило оно што је имало да буде још пре рата. Шта је после било видели смо. И какав смо наук поцрпели из тога :

1. Ништа се у задругарству није због тога променило ни за једно слово. Оно је гредило својим путем као и пре рата. Што оно није могло да корача напред оним темпом и квалитетом, као и пре рата, узроци су и сувише познати. Јер за неколико година после рата, сем политизирања и поратног обогаћења, друго ништа није ни могло да успева.

2. Видело се и то да је Аврамовић и тим путем хтео да помогне задругарству и земљораднику, Кад је видео да не може да оствари оно што је желео, он се повукао и наставио свој стари посао. У том општем метежу после рата и зарази за обарањем и рушењем свих могућих ауторитета и негирањем свачијих вредности, није никакво чудо што је и Аврамовића снашло исто што и друге искрене поборнике на другим пољима. Па ипак, што је ко посејао, то ће се и жњети. Оно што је Аврамовић посејао, ухватило је дубокога корена у народу и жетва његова ће трајати бесконачно.

А све оно што се после тога са њим немило догодило када се историја буде хладно и независно писала о овим пословањима, времену и људима у њему, она ће и о томе изрећи свој правичан суд, као и то са каквим је почастима Аврамовић испраћен из задругарства, као његов отац — творац и поборник од 32 године рада у њему.

Када сам га једном приликом упитао о његовом учешћу у политици, он ми је одговорио :

„У том погледу још владају код нас нејасни појмови, што се тиче задругарства. Нико у свету није од задругара тражио да не суделују у политичком животу. Ни ја нисам никада проповедао да задругари треба да се уздржавају од политике. То је лично право појединаца. И јадан би изгледао социјалан покрет када би од својих приврженика захтевао да се одрекну свога најелементарнијега личнога права — слободе личнога мишљења. Што се у задругарству тражи и што сам ја увек тражио, јесте то, да се задруге као установе не увлаче у партиску политику. Задруге су за земљорадњу а земљорадња — говорио сам ја — припада свима партијама, свима земљорадницима без погледа на њихова лична мишљења. И не само да сам тако говорио и саветовао, него сам тако и радио. Никад нисам ја задругаре наговарао да припадају овој или оној политичкој партији. Ја сам увек сматрао да је то лична ствар појединаца и поштовао сам свачију слободу. Противници моји пошто су они свесно унели партизанство у задруге и кад су видели зле последице од таквога њиховога рада, покушавали су после да баце кривицу на мене, зато што сам се ја лично, у једном тренутку определио био за један политички правац.

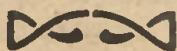
А моја је намера била да наше партизане, за које сам се после много година рада уверио да немају ни очију да виде, ни слуха да чују, ни срца да осете сељакове потребе, нате-

рам да мало друкчије мисле о томе. Није мој циљ био једна партија више на листи многобројних партија. Зато сам и био унео у програм преуређење нашега партискога живота, на бази професионалних интереса. Веровао сам да ће се на тај начин најбоље јалово партизанско зло излечити. И та је замисао била реформаторска а не партизанска.

Па ипак нисам наишао на разумевање. Нису ме разумели бирачи. Нису ме разумели ни моји најближи другови. Први су изабрали и послали у скупштину људе који су тражили од мене да радим оно исто што раде и све друге политичке странке. Други су се уплели у најгадније личне сплетке око вођства и друге и одвратне интриге. Кад сам видео да је мој покушај на путу да се претвори у обичну сеоску партију под вођством разних скоројевића, који гледају само једно: да што пре избију на површину и да што пре и што веће личне користи постигну лично, ја сам се лично повукао, увиђајући јасно да је моја мисао још рана.

Разуме се да су сви они, који су својим спекулантским намерама били погођени, осули сву повику на мене. Ја сам био крив што није порасла једна нова партија варошких спекуланата да заседне на грбачу сељака, па кад није успела, онда је надала једну одвратну кампању против мене, на срамоту задругарства какву ваља историја никад више неће забележити.

Немам ништа себи да пребацим, јер сам себе био изложио непријатностима, опет због сељака. Нисам наишао на разумевање за своју мисао и повукао сам се. Противници су се томе радовали, јер их је моја појава на политичкој позорници много ражљутила. И једни и други су после тога употребили штампу да ми се свете и да мој рад чак и у задругарству омаловаже. Али им историја као и свима другима неће остати дужна“.

28. септембра 1930. године, конгрес земљорадничких задруга држан у Београду, донео је једногласну одлуку: да се Михајло Аврамовић као отац и творац Српског задругарства изабере за почасног и доживотног претседника Савеза земљорадничких задруга, и да му се истакне биста на угледно место у канцеларији Савеза земљорадничких задруга.

